

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

*Світлій пам'яті мого діда Івана,
батька Михайла і дядька Дмитра*

Передмова до першого видання

*Праця єдина з неволі нас вирве:
Нумо до праці, брати!*

Борис Грінченко

Заклик до волі через працю відомий людству віддавна. Він був, є і завжди буде актуальним для кожної людини і для кожного народу.

Цим гаслом керувались у своєму житті та діяльності і «шестидесятники ХІХ ст.», які об'єдналися у «Громади», щоб вчитися і працювати *«для добра свого народу»*.

Книжка *«Учнівські та студентські «Громади» — школа виховання української національної еліти»*, присвячена дослідженню однієї з маловідомих сторінок історії учнівських та студентських таємних товариств української молоді, що діяли на теренах підросійської та півавстрійської України.

Шановний читачу! Такої історії наразі немає, але я вірю, що її незабаром напишуть українські історики — патріоти України. Я ж пропоную до твоєї уваги розповідь про тернопільську «Громаду» — таємне товариство українців-гімназистів, яке діяло при Тернопільській гімназії з 1863 до 1877 року. На той час Тернопіль як частина Галичини входив до складу Австрійської імперії, яку в 1867 р. перейменовували на Австро-Угорську.

За висловом Олександра Барвінського, «Громада» була *«рідною школою»*. У цій школі *«громадяни»* (так називав Іван Пу-

люй членів тернопільської «Громади») були одночасно учителями і учнями; бібліотекарями і читачами, режисерами й акторами; збирачами коштів і їх розподільвачами; вихователями молодших; опікунами бідних і сиріт. Громадяни з честю виконали взятую добровільно на себе місію.

Мені ж здається, що «Громада» була таємною «Українською Державою» у визнаній світом Австрійській (Австро-Угорській) імперії. Ця «Держава» мала свої окремі «міністерства»: освіти, культури, фінансів, зв'язків з іншими «Громадами» тощо. «Українська Держава» майже на 50 років забезпечила Тернопілля і Західну Україну в цілому українською національною елітою, яка заснувала усі, починаючи від «Просвіти», українські товариства, що діяли на теренах рідної землі до початку Другої світової війни. Вона для галицьких українців почалася від тоді, як війська Гітлера порушили кордон Польщі, а сталінські «визволителі» перейшли річку Збруч. З приходом радянських й нацистських окупантів почало зникати усе напрацьоване «громадянами» українство.

Іван Пулюй — засновник тернопільської «Громади» у статті «Відгомін на царській маніфест на Україні»¹, писав: *«Інтелігенція у кожного народу, то «сіль землі», а коли вона «звітріє», то чим же солити?»*. Ці незначно змінені Пулюєм слова зі Святого Письма² містять у собі велику правду і пересторогу. У всі часи займанщини чужинецькі зайди вивозили з нашої землі нашу національну еліту або нищили її. І довго треба було чекати, поки виросте нова. Пригадаймо лише ХХ століття. Де наша інтелігенція-еліта? Полягла в боротьбі за рідну землю, яка так рясно засіяна їх могилами. Решта: на Соловках, Біломорканалі, у Воркуті, Сибірі і так далі, і так далі... Розвезли їх і роз'їхалися самі по світах. Нарешті маємо власну державу Україну! Тож плекаймо свою українську національну еліту, бо це *«сіль»* нашої української землі.

Пригадую, як одного літнього дня на екрані телевізора показали школярку, яка відпочивала в учнівському таборі «Молода

¹ «Діло». — 1905 р., — ч. 186.

² Євангелія від святого Матфея 5.13. (завдання апостолів): «Ви сіль землі, коли сіль звітріє, то чим солити?» Ці рядки взято зі Святого Письма перекладеного Пантелеймоном Кулішем та Іваном Пулюєм.

гвардія». У розмові з кореспондентом вона заявила, що *«у нас, тобто учнів, не має своїх героїв. Нам нема з кого брати приклад»*. Я не можу погодитися з таким твердженням і кажу з усією відповідальністю, що українська молодь завжди мала своїх героїв! Завжди мала з кого брати приклад, як треба жити і працювати *«для добра свого народу»*. Саме про таких українських героїв — вихованців «Громад» написана ця книжка.

І написала я її за порадою Романа Івановича Крип'якевича — сина відомого українського історика, яку він дав мені після прочитання моїх статей у газетах.

Пропонована книжка складається з п'яти розділів і додатків.

Перший розділ присвячений історичним передумовам виникнення «Громад» — таємних учнівських та студентських товариств української молоді.

Другому розділі подано короткий опис діяльності українських таємних товариств «Громад», які діяли у Петербурзі й на теренах підросійської та південноукраїнської України.

Третій розділ присвячено опису діяльності тернопільської «Громади».

Четвертому розділі подано основні віхи життя та діяльності засновника тернопільської «Громади» — Івана Пулюя та останнього її вайта Євгена Олесницького.

П'ятому розділі містять спогади вайтів тернопільської «Громади», зокрема Івана Пулюя та Євгена Олесницького, про навчання у Тернопільській гімназії та виховання у «Громаді».

У Додатках подано:

— Іван Пулюй. Лист без коверти;

— Л... О. Олександр Темницький (посмертна згадка);

— *Статті та виступи* О. Збожної на обласному радіо та телебаченні:

«Володислав Федорович»,

«Від учнівських «Громад» до незалежної України»,

«Учнівські «Громади»: вчорашні підпільники... чи завтрашня еліта?»,

«Апостол науки і душпастир українського народу»,

«Збудуймо пам'ятник тернопільській «Громаді»,

«Всі з Україною тримаємось»,

«Вшанування пам'яті Тараса Шевченка українськими студентами Відня (за листами Івана Пулюя)»,

«Остання подорож Тараса Шевченка в Україну, або подорож Шевченка до місця вічного спочинку»,

«Мій край святий, мій народ дорогий, я люблю його як тата, як маму, як мої діти» (До 165-ї річниці від дня народження о. Данила Танячкевича),

«Молодіжні товариства і Микола Чайковський, або «Лампаду одні другим передадуть».

— Перелік публікацій про тернопільську «Громаду».

Закінчується книжка Післямовою.

Шановний читачу, у книжці ти знайдеш багато цитат, у яких збережена тогочасна стилістика, пунктуація, орфографія авторів. Тож не дивуйся, що у деяких словах відсутній апостроф або літери і, є. Їх тоді ще не було запроваджено у нашу писемну мову. За словами Івана Нечуя-Левицького, апостроф (') — це «витвір галичан». Здивуєшся, що літера «і» стоїть там, де сьогодні пишемо «ї». Зустрінеш слова *матеріал* (від *матерія*), *Юліян* (від *Юлія*) тощо. Над українською писемною мовою працювала вся Україна. Долучайся до цієї поважної справи і ти.

Складаю сердечну подяку всім, хто причетний до виходу цієї книжки:

Олександрові Дзьобану, завідувачеві «Відділу рукописів» Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та працівникам цього відділу за поради і допомогу при пошуку рукописних матеріалів (листів, спогадів), які лягли в основу книжки;

Орестові Мацюку, директорові ЦДІА України (Львів), його заступнику Діані Пельц та працівникам цього архіву за допомогу при пошуку рукописних матеріалів (листів, спогадів), які лягли в основу книжки;

Христині Кучмінській та Олександрі Ткачук, за підтримку та цінні поради при написанні рукопису;

Митрату о. Миколі Шаварину та п. Ганні Шаварин — слухачам першого розділу — за їх поради;

Олені Андрусь та Вікторії Василик, студенткам Інституту обліку і аудиту Тернопільської академії народного господарства (ТАНГ), за комп'ютерний набір трьох перших розділів тексту;

Олександрові Сеньківу, за підготовку світлин;

Ірині Крук, за комп'ютерне опрацювання рукопису.

*Світлій пам'яті мого діда Івана,
батька Михайла і дядька Дмитра*

Передмова до другого видання

Від часу виходу у Світ книжки «Учнівські та студентські «Громади» — школа виховання української національної еліти» минає 10 років. Перше видання побачило Світ на початку вересня 2003 року. Тоді якраз минуло 140 років від дня заснування тернопільської «Громади», якій присвячена ця книжка. Це видання швидко розійшлося між людьми в Україні та за її межами. Тож настав час перевидати книжку. Перевидати — це значить виправити окремі випадкові помилки і доповнити новою інформацією. Саме це і було зроблено.

Шановний читачу, пропоную твоїй увазі друге видання книжки «Учнівські та студентські «Громади» — школа виховання української національної еліти», яка присвячена 150-річчю від дня заснування таємного товариства української молоді «Громада». Це товариство діяло при Тернопільській гімназії з січня 1863 до червня 1877 року.

Тернопільська «Громада» була одним із класів «Всеукраїнської школи виховання української національної еліти». Кажу «Всеукраїнської», хоч добре знаю, що офіційно такої школи не було, а українські землі на той час входили до складу чужих держав. Зі сходу — до Російської імперії. Із заходу — до Австрійської, яку в 1867 році перейменували на Австро-Угорську. Входили... Та для тогочасної української молоді українські землі були неподільними від Сяну до Дону. І ніякі державні лади, ніякі кордони не могли бути на перешкоді до єдності української молоді. Про це ми довідуємося з їх листів та художніх творів, написаних ними. А гасло: «Жити і працювати для добра свого народу» — яке вони

перебрали від своїх попередників — членів «Руської трійці» та кирило-мефодіївців назавжди залишилося рушієм до праці.

Такі товариства діяли на теренах як підросійської (у Києві, Чернігові, Харкові, Полтаві, Одесі тощо), так і пiдавстрійської України (у Львові, Тернополі, Станіславові (нині Івано-Франківськ), Чернівцях, Дрогобичі, Самборі, Бережанах, Перемишлі (це колись українське місто, нині входить до складу Польщі).

Засновником «Громад» на землях підросійської України був студент Київського університету — *Володимир Антонович*.

На західноукраїнських землях «Громади» організовував і опікувався ними семінарист Львівської духовної семінарії *Данило Танячкєвич*.

Тернопільську «Громаду» заснував учень 6-го класу Тернопільської гімназії — *Іван Пулюй*. Останнім вiйтом цієї «Громади» був *Євген Олесницький*. Їх портрети зображені на обкладинці книжки.

Ольга Збожна
14 жовтня 2011 р.

Прошу читати...
Про молодіжні товариства української молоді
«Громади»

Слово до читача

Юні друзі! Ще донедавна і я нічого не знала про молодіжні (учнівські та студентські) товариства «Громади», які діяли на теренах України у другій половині XIX ст.

Наближалось 150-річчя від дня народження Івана Пулюя — перекладача та редактора Молитвослова, Молитовника, Псалтиря, співперекладача та редактора чотирьох Євангелій та Святого Письма, визначного фізика, електротехніка, винахідника, радника цісарського двору, Славетного українця. Збираючи і готуючи до видання його рукописну спадщину, я натрапила на лист, написаний гімназистом Іваном Пулюєм у Тернополі 20 січня 1864 р.

Кільканадцять разів я перечитувала його, поки зрозуміла, що йдеться про діяльність таємного учнівського товариства «Р[уська] Г[ромада]», яке далі у листі іменується просто «Громада». Це товариство діяло при Тернопільській гімназії з 1863 р.

Що це за товариство? Яка його мета? Хто його організував?

Я довго шукала відповідь на ці та інші питання. Адже я виросла в Україні за радянських часів. У школі вивчала лише дозовану історію України, у якій і згадки не було про молодіжні товариства, які діяли в Україні у дорадянські часи. Частково я знала і правдиву історію землі рідної. Її розповідали мої діди і батьки, час від часу мандруючи зі мною цвинтарями. На жаль, на надгробках не було відомостей про те, що ті, хто під ними лежить, у молоді роки навчалися, виховувалися і набиралися наснаги до праці для *«добра свого народу»* у «Громадах». Не було відомостей і в літературі, виданій за радянських часів, а опубліковану раніше — замкнули у сховищах. Добре, що не спалили... Адже не одне книгосховище в Україні згоріло...

Для початку я шукала потрібну мені інформацію в «Енциклопедії Українознавства» (т. 2. — Львів, 1993). Тут, на с. 244, «Громаді» присвячені такі рядки: «[...] в ряді гал[ицьких] середніх шкіл існували нелегальні учнівські гуртки й Гр[омади], що проводили самоосвітню й суспільну діяльність («Молода Україна» в бережанській гімназії, гурток в Акад[емічній] Гімназії у Львові та ін.)».

Оце і вся інформація про таємні товариства української молоді другої половини XIX ст., з якої я починала працю над вивченням історії тернопільської учнівської «Громади». Та, як виявилось згодом, інформація є. Її залишили нам у своїх спогадах Олександр Барвінський (Спомини з мого життя. — Т. 1. — Львів, 1912) та Євген Олесницький (Сторінки з мого життя. — Т. 1. — Львів, 1935).

Крім спогадів, на щастя, збереглися листи членів «Громад», які виявилися неоціненним скарбом, оскільки дали змогу позбутися неточностей у спогадах Олександра Барвінського і доповнити їх відсутньою інформацією.

Згодом я довідалася, що молодіжні «Громади» були як у багатьох містах і містечках півдавстрійської України, так і на теренах півросійської України.

Тож пропоную до Вашої уваги штрихи до історії «Громад» — таємних учнівських та студентських товариств української молоді, які були школою виховання української національної еліти. Саме так!

Школою виховання української національної еліти!

У цьому році минає 140 років від часу заснування тернопільської «Громади», вихованці якої все своє життя працювали, за їх словами, для «добра свого народу». Тож не дивно, що Тернопілля в XIX ст. дало Україні і світові порівняно з іншими землями України чи не найбільшу кількість визначних людей.

Молодь Тернопілля завжди мала своїх героїв, з яких брала приклад у навчанні, праці та любові до рідного народу та України, а коли наставав час, то віддавала своє життя за них.

Сподіваюся, що книжка про вихованців тернопільської «Громади» знайде стежину до сердець української молоді.

Я писала її для Вас, молоді українці.

2-го лютого 2003 року, Тернопіль
Ольга Збожна

Розділ перший

Історичні передумови виникнення «Громад» — таємних товариств учнівської та студентської української молоді

1. Пам'ять роду

Відтоді, як український народ втратив свою державу, ближчі і дальші сусіди перетворили нашу землю на джерело збагачення, а народ — на німу робочу силу. Влада завжди була у руках верхівки займанців, волю яких виконували свої запроданці-перевертні.

За тривалий час панування Польщі на українських землях Галичини (1349–1772) українська шляхта ополячилась, і лише окремі її представники відчували прихильність до свого народу. Лише окремі... Лише в душі... Рідко у кого це проривалось назовні, і він ставав в обороні народу: його мови, віри, звичаю, життя.

Ні, не був український народ на загал глухим, німим, безвольним перед натиском чужинців. Ні! Про це свідчать бунти, виступи, повстання, війни. Ці форми протесту велись в обороні людської та національної гідності, задля звільнення від чужинецького ярма-неволі.

Прикро писати, але під натиском чужинців — поляків і євреїв — українські міщани були змушені переселитися у передмістя. Пригадаймо, як відсунули українське населення Тернополя, яке мешкало біля Воздвиженської церкви, що над ставом, на тодішні околиці міста.

Українське духовенство відцуралося рідної мови, бо це, мовляв, мова проста, не панська. Між собою вони розмовляли польською мовою, а писали церковно-слов'янською або чужою — найчастіше польською. Не думайте, що вони не знали рідної української мови. Знали! Вони вибивалися в «пани», тож рідну мову, як і ношу, змінили на чужинецьку. Рідна мова стала засобом для спілкування лише з домашніми слугами.

Здавалось, уже вмерла українська мова. Здавалось, уже її нема. То лише здавалось! Пам'ять роду є в кожного народу. Не позбавлено її й українського. Вона найчастіше приходиться до серця і розуму тих, кого волею долі закинено на чужину. (На жаль, не до всіх. І навіть не до більшості! А хотілося б!). Там, на чужині, вони не раз запитували себе: хто ми? Чому нашому народові на своїй землі так нестерпно тяжко? Вже й мову забрали чужинці. Чому? Очевидно, такі думки приходили і до о. Івана Гудзя, що після першого поділу Польщі (1772), у час приєднання Галичини до Австрії, перебував у її столиці Відні як приватний учитель багаті австрійської родини.

Новий власник Галичини та її люду, за словами Осипа Петраша, *«був спантелечений, дізнавшись, що в Галичині живе народ, відмінний від польського. Та в ньому побачив він тільки темного безпорадного селянина й неосвіченого затурканого священника, основного, сказати б, представника інтелігенції»*¹.

До Відня з усіх куточків світу злітали вісті про події та життя інших народів. Тож, за порадою Івана Гудзя, львівський єпископ Лев Шептицький звернувся до австрійського уряду з вимогою надати українському народові рівні права з іншими народами Австрії. На цю вимогу австрійський уряд дозволив створити середні і високі школи на державні кошти. У Відні в 1774 році за Марії Терезії заснували українську (руську) духовну семінарію (Барбареум) для підготовки греко-католицького духовенства. У Львові за Йосифа II відкрили духовну семінарію. При Львівському університеті в 1787 р. створили підготовчий факультет *Studium Ruthenicum* з філософським і богословським відділами. Навіть по селах дозволили організувати початкові школи. Важливим кро-

¹ Петраш О. Руська Трійця. — К., 1987.

Розділ четвертий

Основні віхи життя та діяльності засновника тернопільської «Громади» та її останнього вїгта

1. Іван Пулюй — засновник тернопільської «Громади»

Іван Пулюй (народився 2 лютого 1845 р. у містечку Гримайлів, Гусятинського району, Тернопільської області у сім'ї міщанина — помер 31 січня 1918 року у Празі (нині столиця Чехії) — засновник тернопільської та віденської «Громад», співзасновник віденської «Січі», засновник товариства «Праця», перекладач на українську мову «Молитвослова» та «Молитовника», підручників для українських шкіл та гімназії, співперекладач і редактор Євангелій від Матвія, Марка, Луки, Іоанна, Святого Письма Нового Завіту, перекладач і редактор Псалмів, редактор Святого Письма Старого Завіту, редактор Повного Святого Письма, фізик, електротехнік, винахідник, радник Цісарського Двору, співзасновник Літературного товариства ім. Т. Шевченка, автор науково-популярних книжок, співпрацівник «Союзу визволення України» тощо.

А почалося все з Тернопільської гімназії, де *«За часів польського повстання 1863 року, коли і Русини почали думати «чиї» вони «діти», заложив Пулюй в Тернополі «Громаду»*. На цей час Іван Пулюй був учнем 6-го класу гімназії.

У 1865 р. закінчив навчання у гімназії.

Восени 1865 р поїхав на навчання до Віденської духовної семінарії. 12 жовтня 1865 р. у львівському часописі «Мета» (ч. 15. — С. 463-472), вийшла перша його друкована праця «Споминка о Тернополі». *«Наприкінці 1865 року заложив Пулюй дружне товариство, до котрого належали самі семінаристи, Русини з Галичини...»* (Йдеться про віденську «Громаду» — О. З.).

У 1866 р. перекладав українською мовою підручники для українських шкіл та гімназій, яких на той час ще і не було в Галичині. Надіявся і вірив, що вони будуть. Ходив в університет слухати лекції з математики, фізики та лекції мовознавця Франца Міклошича.

У 1868 р. віденську «Громаду», до організації якої чимало приклався, перейменували на відкрите товариство з назвою «Січ». Переклав «Молитвослов» українською мовою.

У 1869 р. закінчив навчання у духовній семінарії (не висвятився, отже, священником не став) і восени став студентом філософського факультету Віденського університету. Він пішов туди, *«де панують вічні закони і непохитна правда»*. У цей час вийшов друком «Молитвослов». Розпочав працю над другим виданням «Молитвослова» і назвав його «Молитовником». По-знайомився з П. Кулішем.

У 1871 р. написав «Лист без коверти» — відповідь на рецензію крилошанина Михайла Малиновського на рукопис його «Молитовника». Разом з П. Кулішем переклали Євангелії від Матфея, Марка, Луки та Іоанна. Написав третій «Молитовник» і видав його як друге *«побільшене видання»*.

У липні 1872 р. закінчив навчання у Віденському університеті. За роки навчання підтримував тісні зв'язки з членами галицьких учнівських «Громад». Його обрали кошовим товариства «Січ». Став членом-засновником Літературного наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. За роки навчання у Відні підтримував тісні зв'язки з членами західноукраїнських «Громад».

Після закінчення навчання в університеті якийсь час працював у ньому, потім у Військово-морській академії (у Фіюме, тепер Ріска), далі у Страсбурзі, знову у Віденському університеті, у Штайрі (Австрія) був директором фабрики освітлювальних

Післямова

Шановний читачу, ти саме дочитав останню сторінку розгорнутої перед тобою книжки про учнівські та студентські «Громади» і їх вихованців. Дочитав... Та чи зворушила вона твою душу, змусила швидше битися твоє серце, Чи замислився ти над тим, що зробили вони, вихованці «Громад», твої ровесники? для українського народу і майбутньої держави України. А що робиш ти, живучи у незалежній Україні? Чи замислився?

Я вірю, що ти замислився. А це значить, що я не даремно перечитувала в архівах листи і спогади вихованців «Громад», розшукувала на цвинтарях їх могили.

Мені жаль прощатися з моїми невігаданими героями — вірними синами Рідної Землі, які усе своє життя працювали для *«добра свого народу»*, вірили у його *«невмирущу силу»*, у його *єдність та незалежність*.

Пам'ятаймо слова вихованця тернопільської «Громади» Івана Пулюя, які він написав у 1907 році:

«Самостійність — дуже, дуже гарна річ! Є на світі самостійні люде, є і самостійні народи, то чому б то не могла бути і самостійна Україна! Колись то вона таки буде [...]. Не легко прийдесть ся руському народові викарабкатись з його теперішної гіркої неволі!...

Буде самостійна Україна тоді, коли буде більше своєї інтелігенції, людей до свого народу прихильних, людей з розумом і серцем, людей характерних і — самостійних (Підкреслив. — І. Пулюй).

Для України треба не одного, а тисячі розумних людей, кожний на своєму місці, людей що живуть з народом і зв'язані з ним інтересами самого життя. Україна мусить сама себе спасти!»

Це заповіт нам — українцям.

Виконати його — велика честь і шана.

Ольга Збожна

Перелік світлин у тексті

1. Маркіян Шашкевич, засновник «Руської Трійці».
2. Побратими Маркіяна Шашкевича: ліворуч — Іван Вагилевич; праворуч — Яків Головацький.
3. Титульна сторінка «Русалки Дністрової».
4. Будапешт. Дошка пам'яті: На цьому місці 1837 року вийшов у світ альманах «Русалка Дністровая», поява якого зіграла визначну роль у розвитку української літератури нового часу.
5. Пам'ятний хрест Маркіянові Шашкевичу, споруджений на Лисій горі біля села Підлисса, на честь 100-річчя від дня його народження. Архітектор А. Лушпінський.
6. Могила Маркіяна Шашкевича на Личаківському цвинтарі у Львові.
7. Засновники Кирило-мефодіївського братства: Микола Костома-ров, Микола Гулак, Василь Білозерський.
8. Пантелеймон Куліш.
9. Тарас Шевченко.
10. Володимир Антонович, засновник учнівських і студентських «Громад» української молоді в Україні (у народному строї).
11. Христина Данилівна Алчевська, членкиня харківської «Громади».
12. Титульна сторінка «Букваря» Тараса Шевченка.
13. Погруддя Тарасу Шевченку, початий за життя, закінчений у 1862 р. Знаходиться у кімнаті-музеї Т. Шевченка у Санкт-Петербурзькій академії мистецтв. Робота Ф. Каменецького.
14. Первісний вигляд могили Тараса Шевченка на Чернечій горі біля Канева. Робота М. Міщенко.
15. Могила Тараса Шевченка на Чернечій горі біля Канева. Вигляд збоку.
16. Могила Тараса Шевченка на Чернечій горі біля Канева. 28 червня 2003 р.
17. Сучасний напис на могилі Тараса Шевченка. 28 червня 2003 р.
18. Кімната-музей Тараса Шевченка у Санкт-Петербурзькій академії мистецтв.
19. Іван Пулюй, засновник тернопільської «Громади».

20. Євген Олесницький, останній вїт тернопільської «Громади».
21. Гробівець греко-католицьких єпископів і крилошан на Личаківському цвинтарі у Львові. Тут похований Григорій Яхимович (1792-1863), Галицький митрополит у 1860-1863 рр. У 1848 р. очолив «Головну Руську Раду». Світлина Христини Кучмінської.
22. Будинок, у якому «на піддашшю винаймали комнату» для навчання члени тернопільської «Громади». Світлина передрукована зі «Споминів мого житя» Олександра Барвінського.
23. Могила Володимира Барвінського на Личаківському цвинтарі у Львові.
24. Могила Володимира Темницького на Личаківському цвинтарі у Львові. Світлина Христини Кучмінської.
25. Володислав Федорович, третій голова і почесний член «Прогресу».
26. Могила Івана Пулюя на Сміховському цвинтарі у Празі.
27. Могила Євгена Олесницького на цвинтарі у Стрию. Світлина Христини Кучмінської.
28. Анатоль Вахнянин, перший голова і почесний член «Прогресу».

Перелік публікацій про тернопільську «Громаду»:

1. *О. Збожна* «Громада» (Слідами листа Івана Пулюя, написаного 20-21 січня 1864 р.) // Русалка Дністрова. — 1995 р. — Ч. 21(67).

2. *О. Збожна* Іван Пулюй і молодіжні товариства «Громада», «Січ», «Праця» // Рукописна Україніка. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20-21 вересня 1996 р. — Львів, 1999.

3. *О. Збожна* Від учнівських «Громад» до незалежної України // Львівський політехнік. — 1997 р. — № 5-6.

4. *О. Збожна* Збудуймо пам'ятник тернопільській «Громаді» // Свобода. — 19 серпня. — 1997 р. — Ч. 105 (896).

5. *О. Збожна* Учнівські «Громади»: вчорашні підпільники... чи завтрашня еліта? // Молодь України. — 29 серпня 1997 р. — Ч. 96 (17580).

6. *О. Збожна* Галицькі учнівські «Громади» — школа формування української еліти // Мандрівець. — 2000 р. — 3-4 (26-27). С. 48-53.

Бібліографія

1. Антонович Б.-І. Пісня про незнищенність матерії. — К.: Радянський письменник, 1967.
2. Барвінок Г. Збірник творів. — К., 2001.
3. Барвінський О. Спомини мого життя. — Ч. I. — Львів, 1912.
4. Батенко Т. Анатоль Вахнянин. — Львів, 1998.
5. Білан М. Відгомін віків. — Львів: Каменярь, 1978.
6. Бudevоля Грицько Письмо до Громади. — Львів, 1863.
7. Вінок Маркіянові Шашкевичу. — Київ, 1887.
8. Возьняк М. Національне відродження галицьких українців (1772–1880). — Відень, 1916.
9. Головацький І. Володимир Темницький і його рід. — Львів: Свічадо, 2002.
10. Горак Р. Так де ж таки вчився Маркіян Шашкевич? // ... — Жовтень. — 1987. — № 9.
11. Дорош Є. Степан Качала. — Тернопіль, 2000.
12. Дорошенко Д. Нарис історії України. — Т. 2. — Мюнхен, Київ, 1991.
13. Державний музей Т.Г. Шевченка. Путівник. — К., 1971.
14. Для всіх ... — Львів, 1909.
15. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. — Т. 2, 3. — К., 1995.
16. Енциклопедія українознавства. — Т. 2. — Львів, 1993.
17. Енциклопедія українознавства. — Т. 1. Перевидана в Україні. — Львів, 2003.
18. Іван Пулюй Листи. — Тернопіль, 2007. — 543 с.
19. Історія Львова в документах і матеріалах. — К.: Наукова думка, 1986.
20. Збаражчина // Збірник споминів, статей і матеріалів (без вказаного року видання).
21. Крип'якевич І. Історія України. — Львів: Світ, 1990.
22. Курляк І. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918 рр.). — Львів, 1997.
23. Листи Данила Тянякевича до Михайла Драгоманова (1876–1877). — Львів, 1906.
24. Мешко І. Громадсько-політичний рух і суспільна думка в Угорщині на рубежі XVIII — XIX ст. — Львів, 1971.
25. Мова В. (Лиманський) Поезії. — К.: Рад. письменник, 1965.
26. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і «Руська трійця». — Львів: Новини, 1994.
27. Наші просвітні починки (Критичний очерк подав Д. Т.). — Львів, 1877.

28. Нарис історії «Просвіти». — Львів — Краків — Париж, 1993.
29. *Огієнко І.* Українська культура. — Київ, 1918.
30. *Олександрович М.* Маркіян Шашкевич. — Торонто, 1961.
31. *Петраш О.* «Руська Трійця». — К., 1987.
32. *Проценко Л.* Київський некрополь. — К.: Укр. письменник, 1994.
33. *Петрушевич А.* Сводная галицко-русская летопись, 1772-1800. — Львов, 1889.
34. *Пулюй І.* Збірник праць. — К., 1996.
35. Рукописна україніка. (Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20-21 вересня 1996 р.) — Львів, 1999.
36. *Русанов Ю.* Чернігівська «Громада» в громадському русі ХІХ початку ХХ ст. в Україні // Сіверянський літопис. — 1995. — № 3.
37. «Руська Трійця» в історії політичного руху і культури України. — К., 1987.
38. «Син Русі 1833». Перша рукописна збірка віршів Маркіяна Шашкевича та його побратимів. — Львів, 1995.
39. *Садкова Н.* Т.Г. Шевченко. Мемориальная мастерская. — Л., 1970.
40. Спогади про Івана Франка. — Львів, 1997.
41. Споминки про жите і дьяльність Володимира Барвѣньского. У Львовѣ 1884 з друкарнѣ товариства им. Шевченка.
42. *Тарахан-Берега З.* Святиня. — К.: Родовід, 1998.
43. Тернопіль: погляд крізь століття. — Тернопіль, 1992.
44. Украинский советский энциклопедический словарь. — К., 1988. — Т. 1-3.
45. Український радянський ециклопедичний словник. — К., 1966. — Т. 1-3.
46. *Франко І.* Зібрання творів: У 50-ти томах. — К.: Наукова думка, 1985. — Т. 44. кн. 2.
47. *Франко І.* Зібрання творів: У 50-ти томах. — К., 1982. — Т. 33.
48. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. — Львів, 1910
49. *Чубинський П.* «Ще не вмерла Україна». — К., 1991.
50. Чернівецький літературно-меморіальний музей Ю. Федьковича. — Ужгород, 1973.
51. *Чорногора Ф.* Письмо народовців руських до редактора політичної часописі «Русь» яко протест и меморіял. — Відень, 1867.
52. *Шашкевич М.* Твори. — К., 1973.
53. Шевченівський словник. — К., 1976; 1977. Т.1 і 2.
54. Ювілейна книга української гімназії у Тернополі 1898–1998. — Тернопіль — Львів, 1998.

Зміст

Передмова до першого видання	3
Передмова до другого видання	8
Слово до читача	10
Р о з д і л перший. Історичні передумови виникнення	
«Громад» — таємних товариств учнівської та студентської	
української молоді	12
1. Пам'ять роду	12
2. «Руська трійця»	20
3. Весна народів Європи: провесінь українців півавстрійської	
України	34
4. Кирило-Мефодіївське братство	40
Р о з д і л другий. Українські таємні товариства «Громади»	46
1. Петербурзька «Громада»	46
2. «Громади» на землях підросійської України	51
3. «Громади» на землях півавстрійської України	68
Р о з д і л третій. Тернопільська «Громада»	75
1. Ви до бою — ми до гурту, або Коли і ким заснована	
тернопільська «Громада» та хто її очолив?	75
2. Мета товариства «Громада», або Для чого вони збиралися?	80
3. Чи всі туди потрапляли, або Кого і як до «Громади»	
приймали?	82
4. Чим від інших вони відрізнялись, або У що громадівці	
вдягались?	86
5. Домівка рідної школи, або Де збиралися громадівці?	87
6. Вони і справі навчались, або Розклад занять та обов'язки	
громадівців	90
7. Бібліотека «Громади», або Що читали громадівці	
і де зберігали книжки?	91
8. Опікуни, або Ангели-хоронителі громадівців	94
9. Членські внески (датки), або Фінансові справи «Громади»	99
10. Москвофільство. Чи було воно у Тернопільській гімназії?	101
11. Зв'язки з іншими «Громадами»	104
12. Вихованці тернопільської «Громади»	105
13. Якими вони були, або Тернопільська «Громада»	
очима вихованців	109
14. Такими виховали і своїх дітей	111

Р о з д і л четвертий. Основні віхи життя та діяльності засновника тернопільської «Громади» та її останнього вїта	114
1. Іван Пулюй — засновник тернопільської «Громади»	114
2. Євген Олесницький — останній вїт тернопільської «Громади»	118
Д о д а т к и	
Іван Пулюй. Лист без коверти	122
Л... О. Олександр Темницький (посмертна згадка).....	139
О. Збожна. Володислав Федорович	142
О. Збожна. Від учнівських «Громад» до незалежної України (за листами Івана Пулюя)	151
О. Збожна. Учнівські «Громади»: вчорашні підпільники чи завтрашня еліта?.....	157
О. Збожна. Апостол науки і душпастир українського народу ..	163
О. Збожна. «Всі з Україною тримаємось»	168
О. Збожна. Вшанування пам'яті Тараса Шевченка українськими студентами Відня (за листами Івана Пулюя).....	171
О. Збожна. Остання подорож Тараса Шевченка в Україну, або Подорож Шевченка до місця вічного спочинку.....	174
О. Збожна. «Мій край святий, мій народ дорогий, я люблю його, як тата, як маму, як мої діти» (До 165-ї річниці від дня народження о. Данила Тянячкевича).....	181
О. Збожна. Молодіжні товариства і Микола Чайковський, або «Лампаду одні другим передадуть».....	192
Спроба вшанувати пам'ять тернопільської «Громади» та її вихованців	196
Спогади вихованців тернопільської «Громади»	200
1. Іван Пулюй. Споминка о Тернополі	200
2. Євген Олесницький. Національний рух та організація серед української гімназійної молоді в Тернополі. Тернопільська «Громада».....	210
Післямова	225
Перелік світлин у тексті.....	226
Перелік публікацій про тернопільську «Громаду»	228
Бібліографія	229